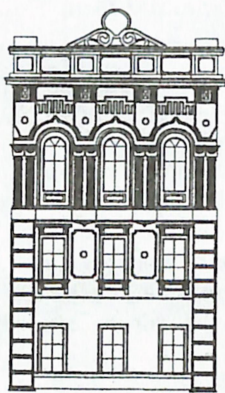

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура України

Випуск 6
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

Бібліотека ХДАК
інв. № 437757

ОПРЯТНИЦЯ
ОКРЕМІЛЛЯР

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕЛЕМОВИ ТА МОВНА ПІДГОТОВКА ТЕЛЕФАХІВЦІВ

Викладено деякі особливості сучасної телемови і мовної підготовки телефахівців. Звернуто увагу в першу чергу на зовнішню техніку – вміння володіти диханням, голосом, дикцією, літературною вимовою, що потрібно і акторам, і телеведучим

Культуру суспільства, її загальну систему неможливо нині уявити без телебачення. Воно не лише накопичує великі культурні цінності, робить їх доступними широким верствам населення, але й створює свої оригінальні духовні цінності, без яких уже важко уявити сучасну культуру. Останнім часом на телебаченні відбуваються значні зміни, пов'язані з новими соціальними потребами, вдосконаленням техніки, широким використанням зарубіжного досвіду, бурхливим розвитком регіонального ТБ. Майже всі телеканали кожного дня транслюють інформаційні передачі, в яких широко використовуються нові засоби роботи, нові жанри. Окрім традиційних інформаційних, на телебаченні виникли інформаційно-музичні, інформаційно-публіцистичні, інформаційно-аналітичні програми тощо. Через специфіку цих жанрів під час їх трансляції у концентрованій формі виявляються професійні і педагогічні проблеми телемистецтва, центральне місце серед яких посідає культура мови як важлива складова загальної художньої культури.

Цікаві професійні програми виникають там, де ведучі, телекоментарі, телерепортери професійно володіють словом, мовною майстерністю. Навіть нетривале знайомство з практикою інформаційних передач дозволяє зробити висновок, що методика опанування словом на телебаченні розроблена недостатньо: багато ведучих, переважно початківців, не мають у цій галузі достатніх професійних знань, навичок. Отже, культура мови на телебаченні є актуальним питанням, яке потребує розробки теоретичних положень, створення практичних посібників з питань культури мови для працівників телебачення.

ХДАК організувала денне та заочне навчання працівників телебачення. Однак слід визнати, що теорія і методика викладання для студентів-телевізійників мови на ТБ перебуває в стадії формування. Професійна освіта фахівців телебачення виникла не так давно і не багата традиціями. Викладання мови на ТБ базується лише на загальній теорії та практиці сценічної мови, і

навичках, набутих фахівцями під час багаторічної практики. Телебачення є особливим аудіовізуальним екранним видом мистецтва і робота в цій сфері стає самостійною професією, яка потребує володіння специфічними і маловідомими театральному режисерові та акторові вміннями та навичками. Для того, щоб організувати правильну роботу з телефахівцями, слід з'ясувати особливості мови на телебаченні і те, чим вони зумовлені. Розглянемо у порівняльному аспекті функції та особливості сценічної мови і мови на телебаченні в інформаційних програмах.

У сценічній мові виділяють самостійні підсистеми: радіомова, мова з естради (мова акторів-читців), кіномова [3]. До цієї низки ми можемо віднести і мову на телебаченні (мову телеведучих), оскільки, як відомо, будь-яка з перелічених підсистем потребує від фахівців знання правил орфоєпії, дикції, голосоведіння, законів і правил інтонації, логіки, які базуються на граматичних особливостях мови, а також використання цих правил у живій мові, в умовах конкретного спілкування - тобто, всього того, що потребує нормативності сценічної мови. Специфіка кожної підсистеми накладає відбиток на вибір мовних засобів, на особливості роботи з текстом, на використання мовної техніки.

Мовні функції по-різному розподіляються у мові на сцені [3] і на телебаченні. Екранний контекст суттєво змінює функції слова порівняно зі сценою. У сценічній мові на першому місці поетична функція, оскільки мова на сцені повинна бути яскравою, театральною. В мові на телебаченні - комунікативна. Телемова більше наближена до життя, до розмовної мови. Але мова професіоналів телебачення не є її копією. Це очевидно, якщо порівняти мову телеведучих під час інтерв'ю з мовою героїв телевізійних сюжетів. Наш слух відрізняє непрофесійну мову гостей телестудії з її недоліками (нечітка дикція, нелітературна вимова) - від мови телефахівців. У сценічній мові посилена експресивна (емотивна) функція, яка передає ставлення того, хто говорить, до того, про що він говорить. Мова на сцені підвищено емоційна. К.С.Станіславський зазначав, що мова на сцені повинна не тільки чути, але й відчуватися. На інформаційному телебаченні телеведучому заборонено виявляти своє ставлення до офіційних фактів, інформації. Але це допускається в інформаційно-публіцистичних, інформаційно-аналітичних передачах тощо.

Особливою у сценічній мові є апелятивна функція - орієнтація на адресата, на слухача. Мова на сцені орієнтована і на партнера, і на глядача. Актори, оцінюючи свою поведінку на сцені, завжди

підкреслюють, що відчувають енергетичний контакт з залом. Мова на інформаційному телебаченні орієнтована на глядачів, але тут немає глядача в залі, він є в уяві телеведучих, які звертаються до певної аудиторії. Актор у театрі відтворює чужий текст, який видає за свій. Мова актора репродукована, однак має справляти враження мови імпровізованої, експромтної. На інформаційному телебаченні телеведучий може або видавати чужий текст за свій, або відкрито передавати чужий текст - цитувати, або імпровізувати. Можна дійти висновку, що комунікація акторів і телеведучих має суттєві відмінності. Порушення рівноваги функцій призводить до руйнування як сценічної мови, так і телемови. Ігнорування естетичною функцією театральної мови призводить до її буденності, так званого «шептального реалізму», а переоцінка цієї функції на телебаченні - до пафосної мови. І як при вивченні сценічної мови важливо пам'ятати, що це мова художня, експресивна, так і при опануванні телемови слід зважати на її комунікативність, імпровізаційність.

Виховання професійних властивостей мови відбувається за двома напрямками: технологічним мовним тренінгом (техніка мови) та тренінгом внутрішньої техніки оповідача (робота над текстом). Розглянемо загальні основи і специфічні особливості роботи над текстом у сценічній мові та мові на телебаченні. Робота над текстом привчає майбутніх акторів і телефахівців професійно розповідати, вільно спілкуватися з партнером або з аудиторією. Сутність словесної дії не змінюється від зміни об'єкта спілкування. Внутрішня техніка оповідача виховується на матеріалі літературно-художніх творів, які є основою одного з жанрів сценічного мистецтва, а саме художнього слова, точніше художньої розповіді - одного з напрямів мистецтва художнього слова. Майбутні актори і телефахівці вчаться діяти словом під час розповіді про події на основі прямого, безпосереднього спілкування з слухачами. Загальні основи словесної дії у мистецтві художньої розповіді, театральному мистецтві та телемистецтві дають змогу і акторам, і телефахівцям працювати над текстом єдиними методами. Ці методи розроблені К.С.Станіславським як шлях, який визначає послідовність роботи над текстом, як закони акторського мистецтва. Талановитий режисер мовленнєве спілкування розглядає як усвідомлену діяльність, спрямовану на досягнення конкретного завдання - мовного впливу.

Мовленнєве спілкування завжди має конкретну мету (надзавдання), реалізується через систему певних послідовних дій (на-

скрізна дія), у конкретних запропонованих обставинах (запропоновані обставини), послідовно вирішує низку поставлених завдань заради актуальної мети (перспектива), передає ставлення до повідомлення (підтекст), здійснюється на основі конкретного, образного зображення дійсності і впливу на партнера своїми баченнями (кінострічка бачення). Ці закони загальні, носять міжмовний характер, вільне володіння якими відкриває шляхи роботи над текстом.

Так, К.С. Станіславський, плануючи заняття з сценічної мови, пропонував майбутнім акторам не читати, а діяти заради будь-якого живого об'єкта на сцені або в залі, для певної мети. Пропонував зміст оповідання, промови, складної філософської думки попередньо викладати своїми словами, коротко, дотримуючись логіки і послідовності, проявляти внутрішню лінію, записати її і виконувати в словесній дії, а не в доповіді і не в бездумному промовлянні слів. При опануванні професійними властивостями мови робота над текстом є не лише засобом виховання мовної виразності - вона привчає думати, вести перспективу, розуміти надзавдання твору. Все це стосується як фахівців театру, так і телефахівців. Бо творчий процес роботи з текстом у них єдиний, однаковий характер мовної дії, використання єдиних прийомів і методів: надзавдання, пізнання авторської думки, вивчення особливостей мови, логіки і послідовності, уявлення і бачення. Але є і специфічні особливості словесної дії, притаманні кожному з названих напрямів. Ці особливості пов'язані перш за все з текстовою основою словесної дії.

На телебаченні текстовою основою словесної дії є публіцистика, в театрі - драматургія. Саме текстова основа визначає специфічні особливості словесної дії на телебаченні і в театрі. Найзначніші серед них: телеведучі розповідають «від себе», з певним ставленням до подій, а не перевтілюються в образ, як це роблять актори у виставах; телеведучі розповідають у «новинах» про події, які відбулися, відбуваються або відбудуться, але не беруть участь самі в подіях; телеведучі розповідають про події перед камерою, фізична дія їх під час спілкування обмежена порівняно з акторами на сцені, де часто змінюються мізансцени; на інформаційному телебаченні телеведучі спілкуються з телеглядачами, а не з співбесідниками (за винятком безпосереднього інтерв'ю та коли двоє ведучих спілкуються з телеглядачами і між собою).

Дослідження психологів свідчать про те, що змінилась система стосунків аудиторії з телебаченням. Раніше вони будувались за

схемою : «передавання інформації - сприйняття інформації». Нині телебачення продовжує природні контакти між людьми і повторює структуру міжособового спілкування як суб'єкт - суб'єктної взаємодії. Ці відмінності в мистецтві телеведучого і актора впливають на форми і методи передачі тексту слухачам, на підготовку тексту і пов'язані з виразними засобами, «пристосуваннями», які допомагають спілкуватися зі слухачем за різних умов роботи. Засоби впливу телеведучого на телеаудиторію обмежені порівняно із засобами актора: вони майже не виходять за межі словесної дії. Тому при опановуванні мовною майстерністю першочергове завдання телефахівців - різноманітними засобами зробити слово дійовим, передати рух думки. Форму спілкування телеведучого з аудиторією зумовлюють літературний матеріал і специфічні особливості, притаманні лише телевізійному мистецтву. Серед них: синтез трьох знакових систем: зображення, слова (усна мова), звука (музика, шуми); лаконізм, пов'язаний з обмеженістю часу передач прямої трансляції; миттєвість прямих і відкоректованість передач у записі; підготовленість текстових і невідповідність безтекстових передач; ефекти особистого, безпосереднього спілкування, довірливий характер спілкування, що зумовлено сприйняттям передач у домашніх умовах.

Специфіка телемистецтва потребує від слова, яке звучить з екрану (і в кадрі, і поза кадром) довірливої, лагідної інтонації, навіть коли текст публіцистичний. Телеведучий повинен уміти передати думку в «нейтральному» тоні, скупі, без інтонаційних «розфарбувань» і емоційних «сплесків», логічно точно нести думку, говорити щиро, зацікавлено.

Вибір мовних фарб потребує від телефахівців більше ніж від акторів стриманої палітри, що відповідає потребі в лаконізмі, який притаманний телемистецтву. Мова на телебаченні має бути лаконічною, динамічною, виразною, щирою, відповідати змісту екранного зображення, жанру передачі. За одиницю часу необхідно встигати давати максимум інформації. Головна мета занять сценічною мовою - навчитися мистецтву слова в процесі виконання ролі. Тому в театральній школі робота над словом ведеться на матеріалі прозових, віршованих і драматичних творів. Головна мета занять телевізійною мовою - навчитися мистецтву слова в процесі проведення телепередач.

Під час підготовки телефахівців робота над словом повинна вестись на матеріалі прозових, віршованих і, головне, публіцистичних творів. Зважаючи на специфіку роботи на телебаченні, пере-

вагу при виборі навчального матеріалу слід надавати публіцистичним жанрам. Умови навчання повинні відтворювати реальні обставини на сцені або в телестудії. Робота над текстом допомагає розвивати не лише внутрішню, але й зовнішню техніку - вміння володіти диханням, голосом, дикцією, літературною вимовою. Особлива мовна техніка потрібна і акторам, і телефахівцям. Телемова, як і сценічна мова, - мова публічна, розрахована на велику аудиторію. Як сцена, так і телестудія є особливим середовищем, у якому повинні діяти актори і телеведучі. Як на сцені, так і в студії перед телекамерою неможливо вести себе як у житті: людина має пристосовуватися до нового середовища, бо кожен рух на сцені і перед камерою бачить глядач. Як на сцені акторам потрібно вчитися знову рухатися (сценрух), так і телеведучим необхідно вчитися існувати перед камерою, «жити в кадрі».

Особливе середовище потребує і особливої мовної техніки. Мовній техніці телеведучих і акторів притаманні і загальні риси, і специфічні особливості. Зупинимось на деяких із них. І акторові, і телефахівцеві необхідно навчитися управляти своїм диханням, від якого залежить сила, якість голосу. Вихованню професійного дихання на заняттях зі сценічної мови приділяється велика увага. Але робота з мікрофоном потребує від телеведучих безшумного дихання, що для акторів на сцені не є важливим. Голос, який звучить зі сцени і з телеекрана, має бути гнучким, слухняним, багатим темброво.

Викладачі сценічної мови розробили систему вправ, які допомагають виховувати професійні якості голосу. Але якщо актору, окрім розвитку звуковисотного діапазону, тембрального збагачення, необхідно розвивати і силу голосу, його польотність, щоб озвучувати зали театру, телефахівцеві тренувати силу голосу (вміння кричати) немає сенсу. Забезпечити якісне звучання допомагає звуковідтворююча апаратура. Дикція майстрів сцени і телебачення теж повинна бути професійною, чіткою. Але артикуляція акторів активніша порівняно з артикуляцією «телевізійників». І акторові, і телефахівцеві необхідно вільно володіти літературною вимовою, особливу увагу приділяючи єдиному вимовному фону.

Однак орфоепічні норми поступово змінюються. І якщо для сценічної вимови характерним є збереження традиційної орфоепічної норми, фонетичний «консерватизм», то телемові притаманна тенденція використовувати саму молодшу літературну вимову як свою орфоепічну норму. Визначення мовних функцій телемови, загальних основ і специфічних особливостей роботи з

текстом та мовної техніки акторів і телеведучих дозволяє скоректувати в ХДАК програму з дисципліни « Мова та ТБ». А головні її розділи - робота над текстом , техніка мови - доповнити вправами, які розвивають навички та вміння, необхідні працівникам телебачення, з урахуванням їх потреб під час передач підготовлених (текстових), де мова репродукована, і не підготовлених (безтекстових), де мова спонтанна.

Серед навичок та вмінь, які потрібно опанувати майбутнім телефахівцям, можна назвати найбільш специфічні: точно передати головну думку автора; логічно читати текст з листа (від простих речень до складних періодів); передати чужу думку зі своїм відношенням (підтекст), та без свого відношення (констатація факту); присвоїти чужий текст; імпровізувати на задану тему; безпосередньо спілкуватися з людьми перед камерою і спілкуватися з уявним телеглядачем «через камеру»; спілкуватися в мовних жанрах ТБ (репортаж, бесіда, інтерв'ю, ток-шоу тощо); працювати з мікрофоном, телеапаратурою.

Завершуючи статтю, зауважимо, що ми не передбачали повністю розкрити особливості телемови та мовної підготовки телефахівців, а прагнули лише окреслити коло проблем, які потребують свого рішення, та дати їм стислу характеристику.

Список літератури

1. *Жинкин Н.И.* Психологические основы развития речи. // В защиту живого слова. - М., 1966.
2. *Зернецька О.В.* Нові засоби масової комунікації: (соціокультурний аспект) / АН України, Ун-т світової економіки і міжнарод. відносин. - К.: Наук. думка, 1993.
3. *Кузьмина Н.Н.* О состоянии и задачах изучения сценической речи // Русское сценическое произношение. - М.: Наука, 1986. - С.5-19.
4. *Матвеева Л.В.* Коммуникативный акт в условиях опосредования / Вестник МГУ. - Психология. - 1996. - № 4.
5. *Петрова А.Н.* Сценическая речь. - М., 1981.
6. *Саппак В.С.* Телевидение и мы: четыре беседы. - М., 1988.
7. *Светлана С.В.* Телевизионная речь. Функции и структура / Под ред. проф. Я.Н.Засурского. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976.
8. *Телевидение на рубеже двух веков.* (Материалы Международной научно-практической конференции). - М., 1989.